

BİR SÜRGÜN SORUNSALI: PAPA XXII. IOANNES VE YAHUDİ SÜRGÜNÜ

Asiye ABDURRAHMANOĞLU¹

Öz

1316 yılında papa olarak seçilen XXII. Ioannes önemli eylem ve kararlara imza atmış bir papadır. Onun papalık dönemi eylemlerinden bir tanesi de uyguladığı Yahudi politikasıdır. Kökleri tartışmalı sebeplerin etkisiyle papa Ioannes Yahudilerin Comtat Venaissin bölgesinden sürülmesini emretmiştir. Sürgün neticesinde Yahudilerin sinagogları tasfiye edilmiş, Comtat Venaissin ve kasabalarında sinagogların yerine şapel inşaa edilmiştir. Papa bunları yaparken, bir yandan da Yahudileri koruyan kararlar almıştır. Olayın karmaşıklığı, kaynakların yetersizliği sürgünün anatomisinin çıkartılmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktadan hareketle tarihçilerin genellikle tekil sebeplerle olayı açıklama gayretine düştükleri görülmektedir. Ancak meseleye daha geniş bir perspektiften baktığımızda papayı sürgüne iten birden fazla sebebin var olduğunu görmekteyiz. Yükselen Yahudi karşıtlığı ve artan toplumsal şiddet olayları bu sebeplerden bir kaçıdır. Bununla birlikte Yahudilerle ilişkilendirilen komplo hikâyeleri, büyü-büyücülük söylentilerinin de süreçte önemli bir yeri bulunmaktadır. Orta Çağ boyunca Yahudi karşıtı olaylara zaman zaman rastlanıldığı bilinmektedir ancak Yahudilerin Roma Kilisesi eliyle bir bölgeden sürgün edilmesi sıra dışı bir örnek oluşturmaktadır. Çalışmamızın amacı papanın Yahudilere karşı giriştiği bu eylemin nedenlerini analiz etmek ve sürecin izini ana kaynaklar rehberliğinde sürmektir.

Anahtar Kelimeler: Papa XXII. Ioannes, Comtat Venaissin, Yahudiler, sürgün, cüzzam

A PROBLEMATIC OF EXILE: POPE JOHN XXII. AND JEWISH EXILE

Abstract

John XXII, who was elected as pope in 1316, is a pope who has signed important actions and decisions. One of his papal actions was his Jewish policy. Pope John ordered the expulsion of the Jews from the Comtat Venaissin region, for reasons of controversial origin. As a result of the exile, the synagogues of the Jews were liquidated, and chapels were built instead of synagogues in Comtat Venaissin and its towns. While doing these, the Pope also took decisions that protect the Jews. The complexity of the case and the lack of resources make it difficult to extract the anatomy of the exile. From this point of view, it is seen that historians generally try to explain the event for singular reasons. However, when we look at the issue from a wider perspective, we see that there are more than one reason that pushed the pope exile. Rising anti-Semitism and increasing communal violence are a few of these reasons. However, conspiracy stories associated with Jews and rumors of sorcery also have an important place in the process. It is known that anti-Semitic incidents were encountered from time to time during the Middle Ages, but the exile of Jews from a region by the Roman Church constitutes an extraordinary example. The aim of our study is to analyze the reasons for his action of the pope against the Jews and to trace the process under the guidance of the main sources.

Keywords: Pope John XXII., Comtat Venaissin, Jews, exile, leprosy

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, aasiye002@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1021-944X.

Başvuru Tarihi (Received): 10.04.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.07.2023

Giriş

Orta Çağ'da Yahudi ve Hıristiyan ilişkilerin tarihi geleneksel bir biçimde Yahudi özgürlük ve bağımsızlığının kademeli olarak Yahudilerin aleyhine ihlal edilmesi şeklinde gelişmiştir. Yahudiler Orta Çağ'ın başlarındaki bir kabul ve entegrasyon durumundan, nihayetinde özellikle Orta Çağ'ın son yüzyıllarına doğru kilisenin ve devletin Hıristiyan yöneticileri tarafından sık sık taciz edildikleri toplum sınırlarına itilmişlerdir (Frassetto, 2007a: xiii). Erken dönemde Yahudilerin Hıristiyanlığın hakikatine tanıklık ettiklerine dair hâkim teolojik anlayış nedeniyle, Yahudiler Avrupa toplumunda nispeten huzurlu ve güvenli bir yaşam sürüyorlardı. Ancak zamanla Yahudileri Hıristiyan toplumundan ayırma geleneği yerleşti ve modern anti-semitizmin bir parçası haline gelecek uygulamalar görülmeye başlandı.

Erken dönemde Yahudi dini ve kültürel kimliğini güvence altına alan ve Roma hukukundan beslendiğini gördüğümüz kararnamelemler vasıtasıyla Yahudilerin korunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Roma'nın yıkılmasından, özellikle 5. yüzyıldan 9 yüzyıla, Karolenj idaresinin sonuna kadar geçen süreç Yahudilere karşı görece güvenlik ve hoşgörü dönemi olarak tanımlanmaktadır ve bu süreç onların Orta Çağ Avrupa'sının kültür, siyaset ve toplumunun doğal katılımcıları olarak kabul görüldükleri, bütünleştikleri bir evredir (Elukin, 2007: 11). Ancak 11. yüzyıl itibarıyla durum Yahudilerin aleyhine değişmeye başladı. Bu bağlamda 11 yüzyıl Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Rheinland'da Haçlılar eliyle Yahudilere yapılan saldırılar yaklaşmakta olan kötüleşmenin bir işaretiydi ve 11. yüzyılla birlikte negatif Yahudi imgesi Müslümanlar ile birleşti ve iki dini grup arasında çok az ayırım yapılmaya başlandı. Her iki dini grup da kısmen şeytanın köleleri ve Deccal'ın hizmetkârları olarak görülüyorlardı ve çoğu zaman birbirleriyle ilişki-ittifak içerisinde oldukları varsayılıyordu (Gabriele, 2007: 64).

IV. Lateran Konsili (1215), Hıristiyan ve Yahudi yaşamına dair aldığı kararlar neticesiyle önemliydi. Yahudiler için bu konsil yalnızca Hıristiyanların Yahudiler tarafından çalıştırılması, ortak ticaretle ilgili geleneksel yönergelerin tekrarını değil, aynı zamanda Yahudilerin dini kimliğini belli edecek bir sembol, işaret taşımaları gerektiğini de içeriyordu. Bu kural Avrupa genelinde hızlı bir şekilde uygulanmasa da, bazı tarihçiler tarafından Yahudiler aleyhine uğursuz değişikliklerin temsilcisi olarak görülmüştür (Baumgarten ve Galinsky, 2017: 3). Avrupa'da Yahudi karşıtlığının kökenleri tam olarak bilinmese de özellikle 12. ve 13. yüzyılda derin ve dramatik bir değişime uğradığı varsayılmaktadır. L. Glick, Yahudilerin sosyal statülerinin gerilemesinin ve erken Yahudi düşmanlığının köklerinin 12. yüzyılda Avrupa'nın yaşadığı '*renovatio*'da [yenilenme] gizli olduğunu iddia etmektedir. Canlanan manastır hayatı, İncil'e getirilen yeni teolojik yorumlar, artan ticaret, genişleyen şehirler, Avrupa toplumu adına bu yüzyılda erken Rönesans'ın ayak sesleri olurken, 12. yüzyılda Yahudi yaşamının gidişatını aşağı doğru çekmekteydi. Hıristiyanlar ilerleyip geliştikçe, Yahudilerin toplumsal statüleri sarsılmaya başladı. Yahudiler, önceden bağımsız kişiler olarak kabul edilirlirken bu gelişmelere paralel olarak bağımlı, korunmaya muhtaç olarak kabul edildiler ve kademeli olarak Batı Avrupa'nın her yerinde, özellikle de Kuzey Fransa'da yerel efendilerin koruması altına girmeye başladılar (Glick, 1999: 114-115). Bu gelişmeleri yararsız ya da zararlı gördükleri durumlarda topluca sürgün edilmeleri izledi. 1290 yılında İngiltere'den, 1306 yılında Fransa'dan kovuldular.

Orta Çağ Avrupa'sının önemli bir aktörü olan Roma Kilisesi'nin Yahudilere karşı tutumunu açıklamak, özellikle hoşgörü ya da hoşgörüsüzlük üzerinden bir yön belirlemek oldukça zordur. Kilise'nin dili Yahudilerin korunmasına yapılan atıflar ve onların kınanması arasında gidip gelirken, papaların tavrı da oldukça çelişkilidir (Elukin, 2007: 93-94). Papalar Yahudi kutsal kitabı Talmud'u sakıncalı ilan edip, Hıristiyanların Yahudilerle temaslarını kısıtlarken aynı zamanda onların mallarını ve canlarını güvence altına almaya yönelik kararlar da aldılar. Belki de bu dil, bazı kesimlerin Yahudilere karşı radikalleşmesini beraberinde getirdi. Bu bağlamda M. Frassetto

dikkat çekici bir yorum yapmaktadır. Yazar, kâfirler ve Yahudilerle ilişkilerinin yeniden tanımlandığı 12. ve 13. yüzyılda, Roma Kilisesi'nin Yahudilere karşı 'sapkın, şeytani imaja' dayanan bir dil kullandığını ve onları basit ya da daha münzevi bir inancın mensupları değil de, Kilise'nin temellerini baltalamayı amaçlayan yaygın bir komplonun uygulayıcıları olarak gördüğünü iddia etmektedir. (Frasseto, 2007b: 43).

Papa XXII. Ioannes tarafından Comtat Venaissin ve kasabalarından Yahudilerin sürgün edilmesini konu alan bu çalışma, kısıtlı bilgi ve belgeler eşliğinde olayın sebeplerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Modern araştırmacıların bilinçli ya da bilinçsiz bir gayretle tekil sebepler etrafında toplanmalarından hareketle, mevcut şartları ve çeşitli itkileri tek tek ele alan araştırmanın literatürde bu yönde bir boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

1. Papa XXII. Ioannes ve Yahudi Sürgünü

1316 yılında papa olarak seçilen XXII. Ioannes yaşlı ancak enerjik bir kişilik olarak, düzen kaygısı baskın bir papaydı. 1309 yılında Papalık Avignon'a yerleşince, XXII. Ioannes, Papalığın Roma'ya dönmeye dair kısa vadeli planlarını rafa kaldırarak, zayıflamış Kilise kurumunu güçlendirmek için merkezileşme çabalarına ağırlık vererek geniş çaplı bir reform hareketi başlattı. 13. yüzyıldan beri Kilise, mülkü olan Comtat Venaissin bölgesine Papalık az ilgi göstermişti ancak durum papa Ioannes ile birlikte değişikliğe uğradı. V. Theis'e göre (2012: 44-45) Ioannes, V. Clement'ten devraldığı köksüzleşmiş bir kurumu güçlendirmek, bölgedeki Kilise yapılarını yerel olarak daha hâkim kılmak için Yahudileri bölgeden kovdu. Papalığın Yahudileri her zaman koruduğuna, tersi bir şekilde Papalığın Yahudileri ezdiğine dair bilinçli ya da bilinçsiz bir gayretin sonucu olarak olayın nedenlerini tespit etmek oldukça zordur. Modern araştırmalar tekil sebepler etrafında olayı açıklamaya çalışsalar da görünen o ki papanın kararını etkileyen birden fazla faktör söz konusudur. Ayrıca papanın emriyle gerçekleşen sürgün olayı Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin bilimsel temelli tarihsel bir açıklamasını yapmaya çalışan tarihçiler için önemli bir rol oynamış gibi gözükmektedir.

Yahudilerin Comtat Venaissin bölgesinden sürülmesi için günümüze ulaşan bir Papalık fermanı yoktur. Bu sebeple araştırmacılar sürgün olayının 1321-1322 yılları arasında gerçekleştiğini düşünmektedirler (Stow, 2007: 291; Loeb, 1886: 47; Synan, 1965: 204; Nicolas, 2022: 294). Papanın sürgün emrini sözlü olarak vermiş olma ihtimali, Kilise'nin bir kurum olduğu göz önüne alındığında mantıksız gelmekte ve sürgün fermanının günümüze ulaşmamış olabileceğini akla getirmektedir. Papa XXII. Ioannes tarafından belirli aralıklarla yazılan birkaç mektuptan öğrendiğimiz kadarıyla, Yahudilerin Comtat Veneissin ve kasabalarından sürülme işlemi 1323 yılında aşağı yukarı tamamlanmıştı. Papa Ioannes, Châteauneuf'ta bir sinagogun yıkılarak yerine şapel inşa edileceğinin duyurulması için 27 Mayıs 1323 tarihinde yazdığı bir mektupta "...*Yahudi batıl inancının murdarlığını oradan çıkarttik*" (Simonsohn, 1998: 338) demekteydi. Yine papa tarafından Carpentras, Bedarride gibi kasabalarda birtakım sinagogların şapele dönüştürülmesi için gönderilen mektuplar, sürgün olayının gerçekleştiğini net bir şekilde göstermektedir.

Çağdaş kaynaklardan öğrendiğimiz parça parça bilgilerin bize sunduğu görünüm olayın sebebini bulmamız noktasında yeterli değildir. Dört çağdaş kaynak sürgün olayını doğrulamakla birlikte, olayın Yahudiler eliyle tasarlanan bir komplo kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir. Dört kaynakta da cüzzamlı vurgusu hâkimdir. Stephani Cadomensis (1875, 23: 491), üstü kapalı bir anlatımla 1321 yılında cüzzamlıların yok edildiğini belirtmektedir İsimsiz bir vakanüvis Hıristiyanları öldürmek için zehirler hazırlamaları sebebiyle neredeyse tüm Yahudilerin yakıldığını kayıt düşmektedir (Ex Uticensis Monesterii Annalibus et Necrologio, 1875, 23: 483). St. Catherine de Monte Rotomagi manastırına ait bir tarihçe biraz daha etraflı malumatlar vermektedir. Kaynağımız "tüm Fransa Krallığı'nda cüzzamlılar papa tarafından hapsedildi ve mahkûm edildi. Birçoğu kazığa gönderildi, hayatta kalanlar evlerine kapatıldı. Bazıları soylu ya da soylu olmayan tüm sağlıklı Hıristiyanları öldürmek ve tüm dünya üzerinde güç elde etmek için

komplot kurduklarını itiraf etti.” (Chronico Metrico, 1875, 23: 409-410) demektedir. 2 Haziran 1321 tarihinde Mayorka kralı Sancho tarafından kuzeni ve derebeyi Aragonlu James’e yazılan bir mektupta Yahudi-cüzzamlı iş birliğine dikkat çekilmekteydi. Sancho Avignon’daki Papalık mahkemesinde bulunan savcıdan öğrendiklerini şu şekilde aktarıyordu:

“Şunu bilin ki efendim, cüzzamlılar Avignon’da yakalanıp işkenceye tabii tutuldular ve onların evlerin dışındaki tüm kuyu sularını ve çeşmelerini zehirlediklerini itiraf ettiklerini ve bunun varsayılması gerektiği söylendi. Avignon’da kimsenin dışardaki çeşmelerden su kullanmaması gerektiğine karar verildi. Ve Yahudilerin bütün bunlara rıza gösterdiği söyleniyor.” (Finke, 1996, 3: 390-391).

Çağdaş kaynaklarda karşımıza çıkan Yahudi-cüzzamlı vurgusu, toplumun kıyılarına itilmiş iki grubu ötekileştirme eyleminin bir sonucuydu. Paris’te bulunan Kutsal Masumlar mezarlığının girişinde yazan “Bir delinin, bir cüzzamlının ya da bir Yahudi’nin dostluğundan sakının!” (Ginzburg, 1991: 38) nasihatı, Yahudilerin cüzzamlılarla özdeşleştirilmesinin bir yansımasıydı. Yahudilerin sıklıkla cüzzamlılarla bir tutulması yeni bir durum değildir. Comtat’ın pek çok kasabasında kanunlar Yahudileri pazarlarda sergilenen herhangi bir gıda maddesine dokunmaktan men ederek, onları cüzzamlılarla bir tutuyordu. 1293 tarihli Salon de Provence tüzüğü’nün 12. maddesi şöyle diyordu: “Ayrıca hiçbir Yahudi, fahişe ve cüzzamlının herhangi bir ekmeğe, balığa, ete veya meyveye satın almadan dokunmasına izin vermemeye karar verdik. Ancak söz konusu nesnelere bu sebeple zarar görürse altı dinar para cezasına çarptırılmalı ve alıcılar dokundukları şeyi satın almaya zorlanmalıdırlar” (Wernham, 1987: 33-34). Benzer kararlara 13. yüzyıl Avignon tüzüklerinde de rastlamak mümkündür. Burada da Yahudiler, cüzzamlılarla eşdeğer görülmüş ve dokundukları gıda maddelerini satın almaları şart koşulmuştur (Maulde, 1879: 209).

C. Ginzburg, D. Nirenberg gibi önemli tarihçiler papanın eylemine sebep olarak 1321 yılında Anjou kontu ve geleceğin Fransa kralı VI. Philippe’in yazmış olduğu bir mektubu görmekteyiz. Özellikle C. Ginzburg, “...Müslümanların Yahudilerin suç ortaklığıyla Fransız tahtından daha azını amaçlamadıklarını kanıtlayan bu belgeye papa yalnızca inanmakla kalmayıp, aynı zamanda dağıtma kararı da bu yüzdendir” (Ginzburg, 1991: 47) demektedir. Kont Philippe papaya yazdığı mektupta bir komplodan bahsetmekteydi ve yapılan aramalar sonucunda bir Yahudi’nin evinde ele geçirilen İbranice metni tercüme ettirip, mektubun devamında papaya sundu. Çeşitli araştırmacılar tarafından papanın sürgün kararına sebep olarak kabul edilen mektup şu şekildedir:

“Bayramdan sonraki cuma günü (26 Haziran 1321) Anjou ve Toureine kasabalarında bir güneş tutulması meydana geldi. Gün içinde, dört saatlik bir süre boyunca güneş kan gibi alevlenmiş ve kıpkırmızı görünmüştü: gece boyunca ise ay benekli ve çul gibi kapkara olmuştu. Bu tür gözlemler insanlara dünyanın sonunun yakın olduğunu düşündürdü. Depremler olmuştu; gökten ateş topları yağmış, evlerin sazdan damları ateş almış; korkunç bir ejderha gökyüzünde belirerek pis kokulu nefesiyle birkaç insanı öldürmüştü. Ertesi gün insanlar Hıristiyanlara karşı işledikleri günahlar nedeniyle Yahudilere saldırmaya başladılar. Bananias adlı bir Yahudi’nin evinde yapılan bir aramada, ayrı bir odada, içinde para ve sırların bulunduğu bir sandığın içerisinde İbranice harflerle yazılmış ve mühürlenmiş bir koç derisi bulundu. Mührün kordonu kızıl renkli ipektendi. En saf altından ve en az on dokuz Floransa florini değerindeki mühür, Kurtarıcı’nın tatlı yüzüne dışkılama eyleminde, haça yaslanmış bir merdivenin tepesinde canavarca bir Yahudi ve ya Sarazeni temsil eden, son derece ustaca oyulmuş bir haçtı. Bu dikkatleri yazıya odaklamıştı. İki vaftiz edilmiş Yahudi mektubun içeriğini açıkladı. Üç Hıristiyan ilahiyatçı onu İbranice’den Latince’ye mümkün olan her özenle çevirdi.” Bu mektubun devamında kont Philippe Bananias’ın evinde bulunduğu iddia edilen

mektubun İbranice'den Latince'ye çevrilmiş halini sundu. Buna göre [Otuz Bir Krallığın (Eriha, Kudüs, Hebron) kralı, en şanlı ve güçlü Amicedich'e, Azor sultanı Zobin'e Abdon ve Semeran majesteleri Sodab'a ve onların genel valileri, vali yardımcılara selamlar. Dünyanın yaratılışından sonraki 6294 yılından bu yana, Kudüs kralı majesteleri, ortağı Granada genel valisi aracılığıyla Yahudi halkına bir mesaj göndererek, onlarla anlaşma tenezzülünde bulundu. Orada Enoch ve Elijah'ın Tabor Dağı'nda Sarazenlere Yahudi kanununu öğretmek için göründükleri anlatılır. Sina Vadisi'ndeki bir hendekte Eski Ahit'in kayıp sandığı keşfedilmiş ve daha sonra piyadeler ve şövalyeler tarafından büyük bir sevinçle Ay şehrine götürülmüştü. Sandığın içinde Musa ve Harun'un asaları ve Tanrı'nın parmağıyla oyulmuş Yasa, levhalarıyla birlikte hala bozulmamış bir vaziyette bulunmuştu. Bu mucizeyle karşı karşıya kalan tüm Sarazanlar, Yahudilerin Tanrı'sının inancına dönerek, sünnet olmak istediklerini beyan ettiler. Kudüs'ü, Eriha'yı ve geminin oturduğu Ay'ı kendilerine geri vermek istediler ancak karşılığında Yahudiler Fransa Krallığı'nı ve ünlü Paris şehrini Sarazenlere teslim edeceklerdi. Granada genel valisinin bu istediğini öğrenen biz Yahudiler kurnazca bir oyun tasarladık. Büyük paralarla yoldan çıkarttığımız cüzzamlıların yardımıyla acı otlarla hazırlanmış tozlar ve zehirli hayvanların kanını döktük. Hıristiyanları yok etmek için sürüngenleri kuyulara, çeşmelere, sarnıçlara ve nehirlere doldurduk. Ama zavallı, talihsiz cüzzamlılar safça davrandılar. Önce biz Yahudileri suçladılar; sonra diğer Hıristiyanlar tarafından kandırılarak her şeyi itiraf ettiler. Cüzzamlıların katledilmesinden ve Hıristiyanların zehirlenmesinden gurur duyuyoruz çünkü krallıkların bölünmesi onların yıkımına yol açıyor. Cüzzamlıların ithamları nedeniyle uğradığımız şehitliğe ise gelecekte bize yüz katını verecek olan Tanrı sevgisi için sabırla katlanıyoruz. Granada genel valisinden kesinlikle duymuş olmanız gerektiği gibi Hıristiyanların fidye için talep ettikleri kadar paramız yok. Şimdi bize altın ve gümüş gönderin. Zehirler tam olarak etkisini göstermedi ama bir süre geçtikten sonra başka bir durumda daha iyisini yapmayı umuyoruz. Böylece denizi aşabilecek, Granada limanından karaya çıkabilecek, Hıristiyanların toprakları üzerinde egemenliğinizi güçlendirebilecek ve kendinizi Paris tahtına oturabileceksiniz. Tanrı tarafından bize vaat edilen atalarımızın ülkesini mülk edineceğiz ve hep birlikte tek Yasa ve Tanrı altında yaşayacağız. Artık üzüntüler olmayacak ve Süleyman ve Davut'un sözlerine göre artık sonsuza kadar baskı yaşanmayacak. Hıristiyanlar için Hoşea'nın kehaneti gerçekleşecek: 'Kalpleri bölünmüş ve bu nedenle yok olacaklar (Hoşea,10).'] (Mansi, 1782, 25: 569- 572).

Mektupta anlatılanlardan gördüğümüz üzere Yahudiler, Müslümanlarla ittifak kurarak Hıristiyanları yok etme ve Fransa Krallığı'nı ele geçirme tasarımıydılar. Dönemin Hıristiyan bakış açısıyla buraya kadar zikredilenlerin toplum üzerindeki algının bir yansıması olduğu muhakkaktır. Çünkü Orta Çağ'ın sonlarına doğru ve özellikle 12. yüzyıldan itibaren Orta Çağ Hıristiyan kültürü ve söyleminde olumsuz bir Yahudi karşıtı dil vardı. Pek çok Hıristiyan tarafından Yahudileri tarif etmek ya da nitelendirmek için kullanılan dil onların Tanrı öldürücüler, tefeciler, çocuk katilleri, yamyamlar, ev sahibine saygısızlık yapan nankörler, şeytanın ajanları olduğuydu (Elukin, 2007: 92). Yukarıda Yahudilerle ilgili dönem kaynaklarında zikredilen şeyler bahsi geçen bu algının ürünüydü. İngiltere'de, pek çok kez Fransa, İspanya ve Comtat Venaissin'da Yahudi sürgünlerini gerekçelendiren tema, bir önceki asrın dilinin tekrarı olarak aşağı yukarı hep aynıydı. Bir hain karakter üzerine inşa edilen komplo ve onun peşi sıra gelişen olaylar üzerinden anlatı sürdürülmekteydi. Doğrudan ya da dolaylı olarak karakterler, coğrafi veya etnik-dini açıdan marjinal olan izole karakterlerle veya gruplarla komplo kurarlar ve bu komplonun icrası için sosyal aşağılıkları –cüzzamlılar gibi- olan kişileri sahte zenginlik ya da para vaadiyle ikna ederler; yürütülen komplonun zinciri dışardaki düşmanı –bu genelde Müslümanlar-

içerdeki düşmana götüren kademeli bir aşama şeklinde seyrederdi (Ginzburg, 1991: 52). Bu bağlamda kontun mektupta aktardıklarının Yahudi sürgününe sebep olarak kabul edilmesi mantıklı görülmemektedir. Olayı Yahudilere karşı bilinçli ya da bilinçsiz sürdürülen bir algı operasyonu olarak yorumlamak daha kabul edilebilirdir.

Papanın sürgün olayındaki rolünün ya da sorumluluğunun savunulması ya da hafifletilmesi kaygısı erken tarihten itibaren kendini göstermiştir. Bir Yahudi olan Emek Habacha sürgünün sebebi olarak bir kadını işaret etmektedir. Buna göre yazar:

“5081’de (1321) papanın kız kardeşi Sancha-Sanchia, Yahudileri yok etmeyi düşündü ve bunu gerçekleştiremeyeceği için kardeşinden en azından onları topraklarından kovmasını istedi. İsrail oğullarına acı geldi. Fakat Tanrı onlara ayaklanan herkese karşı kararlılıkla ayağa kalkan Napoli kralı Robert’in gözünde onlara merhamet etti. Ve Yahudiler bu fahişeye yirmi bin florin verdikten sonra sesi kısıldı ve planı boşa çıktı” (Emek Habacka, 1971: 49) demektedir.

Yazarın sürgünü papanın değil de toplumun daha zayıf bir halkasını temsil ettiğine inanılan bir kadının üzerine yıkması oldukça manidardır. Ancak beş kardeşi olduğu bilinen papanın Sancha-Sanchia adında bir kız kardeşinin olduğu bilgisi ve doğal olarak da yazar tarafından sunulan hikâyeye doğru değildir. Buradan hareketle J. Shatzmiller, dini fanatizme sahip bir Sancha aranıyorsa bunun yalnızca Napoli kralı Robert’in ikinci eşi, Mayorka kralının kızı Sancha/Sancis/Sancie olabileceğini iddia etmektedir. Onun yaşamı boyunca Mayorka Yahudilerine kısa bir sürgün uygulandığı ve sinagoglarının şapele çevrildiği bilinmektedir. Buna ek olarak Sancha Hıristiyan dinine fanatik bir ilgi duymaktaydı ve ömrünü Mesih’e tapınmaya adanmak için kocasından boşanma talebinde dahi bulunmuştu (Shatzmiller, 1997: 37). Bu sebeple, Emek Habacka tarafından papa XXII. Ioannes’in kız kardeşi olarak hedef gösterilen Sancha, Mayorka kralının kızı Sancha olabilir.

Olayın nedeni üzerinde dururken gözden kaçan önemli bir nokta papanın kişiliğidir. Papanın doktrinsel bir Yahudi karşıtı olduğu fikri özellikle Kilise çevreleri tarafından göz ardı edilmektedir ve sürgün olayına sebep olan asıl durum bu olmasa da papayı Hıristiyan inancının saflığını korumak için harekete geçirmiş olması muhtemeldir. Dindar bir Hıristiyan olduğu bilenen papa XXII. Ioannes, Yahudilerin ve kutsal kitapları Talmud’un Hıristiyan inancı için sakıncalı olduğu görüşündeydi. Daha 1319 gibi erken bir tarihte Macaristan kralı Charles’a yazdığı bir mektup dikkat çekicidir. Papa mektubunda kraldan Sarazenleri ve Yahudileri kamu görevine atamaktan, şizmatiklere ve sapkınlara müsamaha göstermekten kaçınmasını istiyor ve engizisyon görevlilerine bu konuda yardımcı olmasını rica ediyordu (Tautu, 1952: 63-64). Kayıtlarımız papanın Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek için vaizler gönderdiğini göstermektedir. Bir sinagogun şapele dönüştürülmesi münasebetiyle kaleme aldığı mektupta papa kendi ifadeleriyle “Avignon Piskoposluğu bölgesindeki Novare Şatosu’nda uzun süre ikamet eden Yahudiler, kendilerine pek çok hayırsever öğütler ve faydalı vaazlar verildikten sonra dik başlı bir halk olarak hainliklerinin körlüğünde kaldılar. Katolik inancın gerçek ışığıyla aydınlanmayı reddettiler” (Simonsohn, 1998: 337-338) diyordu. Buradan papa Ioannes’in Comtat Venaissin bölgesinde bulunan Yahudilere karşı sistematik bir politika takip ettiği sonucunu çıkartabiliriz. Bu tarz önlemlerden fiili bir sonuç alınmaması papa Ioannes’in Yahudilere dair görüş ve kararını etkilemiş olabilir.

Papa kararlı bir şekilde Yahudilerin Hıristiyanlığa dönmesi önündeki engelleri kaldırmaya çalıştığı görülmektedir. Bir Yahudi din değiştirdikten sonra piskoposluklar ya da yerel yönetimler eliyle mülklerine el konulabiliyordu. Bu sebeple XXII. Ioannes, onların mülklerinden mahrum bırakılmalarının Hıristiyanlığa geçişlerini engellediğini düşündüğünden, 19 Haziran 1320’de Comtat Venaissin ve diğer Papalık bölgelerindeki yetkililere, kontlara Hıristiyanlığa geçen Yahudilerin din değiştirdikten sonra mülklerinden mahkûm bırakılmamasını emretti (Coulon,

1913: 936). Papa Ioannes diğer yandan Yahudi kitabı Talmud'un bastırılması ile özel olarak ilgilendi. Engizisyonun Yahudi kitaplarına ve Talmud'a karşı sistematik kampanyasını Ioannes başlatmadı ancak onun tarafından pekiştirildiği görülmektedir (Synan, 1965: 130). XXII. Ioannes, IV. Clemens'in Talmud karşıtı yasasından ve kararlarından ilham aldı. Ağustos 1320'de papa Ioannes iki Fransiskan'e Yahudi kitaplarını ve Talmud'u inceleme emri verdi. Avignon'da yürütülen beş haftalık inceleme dönemi 2 Ekim 1320'de sona erdi. Bir engizitör olan Bernardo Guidonis konuya dair şu şekilde rapor sundu:

“Talmud sadık adamlar tarafından İbranice dilinde deneyimli ve uzmanlar eliyle dikkatlice incelendi... Ve sadık ve yeminli bir tanıklık ve yukarıda adı geçen incelemecilerin adı geçen değerli iddialarıyla Talmud'un çeşitli bölümlerinde ve ayrıca diğer kitapların bazı bölümlerinde, Rab İsa Mesih'e ve onun en kutsalına karşı bazı küfürler ve hakaretler içerdiği bulunmuştur. Bu metinlerde duymanın utanç verici ve kesinlikle tiksindirici olduğu hatalar ve yalanlar anlatılıyor” (Bernardo Guidonis, 1886: 170-171).

Papa Talmud'un ve Yahudi kitaplarının hemen toplanıp, yakılması yönündeki talimatını aynı gün Toulouse ve Paris piskoposlarına gönderdi (Baluzius ve Mollat, 1921, 3: 243). Bernardo Guidonis, Toulouse'da hızla harekete geçip, ele geçirdiği iki araba dolusu Yahudi kitabı ve Talmud'u yaktığını papaya rapor etmekteydi (Mansi, 1782, 25: 639-640). Önemli bir tarihçi olan L. Bardinet, papanın Yahudilere ve Talmud'a karşı duruşunun kökeninde, Yahudi proselitizminin saldırısına uğrayan basit, cahil Hıristiyanların olduğunu iddia etmektedir. Ona göre papa Ioannes, Yahudilere karşı oldukça hoşgörülüydü ancak Yahudiler Talmud'un sahte hikâyelerini okuyarak Hıristiyanları baştan çıkartılar; onları yavaş yavaş dini törenlerine katılmaya, ardından ayinlerini uygulamaya yönlendirdiler ve Ioannes'in ateşli dindarlığı bunlara müsamaha gösteremeyeceği için papa onları Comtat Venaissin'den sürdü ve kitaplarını yasakladı (Bardinet, 1880: 43). Papanın Yahudilere hoşgörüsüne dair çeşitli örnekler vardır ve bu noktadan bağımsız olarak L. Bardinet'in yorumu bir dereceye kadar makul gelmektedir.

Sürgüne dair olayların izini sürerken XXII. Ioannes'in papa seçildikten sonra Avignon'da deneyimlediği olaylara da göz atmakta fayda vardır. 1317 yılında çeşitli nedenlerin teşviki ile papayı öldürmek amacıyla bir büyü komplosu ortaya çıkartıldı. Komploya göre Cahors piskoposu Yahudi büyücülerle iş birliği yapıp, onların kabalistik geleneklerine göre arsenik ve bal mumundan yapılmış, küçük iki adet heykelciğe papa Ioannes'in ve yeğeni Jacques Via'nın ismi verilerek büyü'nün gereğince vaftiz ettirmişti (Koster, 2016: 46). Konuya dair söylentiler Papalık Sarayı'nda dolaşırken, şaşırtıcı bir şekilde genç ve sağlıklı olduğu bilinen Jacques Via öldü. Sonrasında benzer biçimde birkaç balmumu heykelcik saraya sokulmaya çalışılırken ele geçirildi. Konuya dair artan şikâyetler genellikle Yahudileri işaret etmekteydi ve bu durumların da papanın görüşü üzerinde etkili olması muhtemeldir. Bölgede artan Yahudi nüfusunun dedikoduları körüklemiş olması da mümkün görünüyor. A. Beugnot, Papalığın yeni yönetim merkezi olarak Avignon'daki huzur ve güvenliğin İspanya, Fransa, Almanya'dan ticaret kadar dinlenme umuduyla da pek çok Yahudi topluluğunu çektiğini tespit etmiştir (Beugnot, 1824: 158). Yahudilere dair Orta Çağ söyleminde önemli bir yeri olan büyü-ritüel büyücülük onlara dair tansiyonu yükseltmiş olabilir. Bilindiği gibi Yahudiler, Yahudileştirme, küfür, büyü ve okült ile sıklıkla ilişkilendiriliyorlardı. Daha doğrusu Yahudi büyü'süne dair korkular, öğrenilmiş geleneğin kültür üzerindeki bir sonucu olarak artık daha geniş bir fenomenle, onların büyü'lü uygulamalarla Hıristiyanları yozlaştırma planlarıyla bağlantılı görülüyordu (Stow, 2007: 283).

Papa XXII. Ioannes'e pastoral görevlerinin bilincinde olan ancak Comtat Venaissin üzerinde laik hakları bulunan bir prens-idareci olarak baktığımızda olayın rengi değişmektedir. Papalık eliyle yapılan bu sürgün bazı tarihçiler tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde asırlık Kilise politikasının tersine çevrilmesi ve istikrarsızlaştırılması olarak kabul edilmiştir (Stow, 2007: 296).

Ancak papa Comtat Venaissin bölgesinde hem Kilise lideri hem de yerel bir hükümdardı. Özellikle veba salgını neticesinde artan hoşgörüsüzlük 14. yüzyılın krizleriyle doğrudan bağlantılıydı. Yüzyılın başında, bölgenin bitişiği olan Fransız topraklarında yoğun bir Yahudi karşıtı faaliyet vardı. Cüzzamlı-Yahudi iş birliği, komplo hikâyeleri ile oluşan toplumsal korku, toplumsal rahatsızlık yükselirken Comtat Venaissin bölgesinde Yahudilerin salt varlığı, papanın aksiyon almasını gerektirmiş olabilir. Bunun neticesinde Papalık politikasında radikal bir değişiklikten bahsetmek zordur. Çünkü 1320 gibi bir tarihte papa Ioannes'in Pastoureaux çetelerine karşı Yahudileri koruduğunu bilmekteyiz. 1320 yılında aynı bölgelerde ellerinde haç işareti taşıyarak, Kudüs'e gitmek için çıplak ayak yürüyen gençlerden oluşan çeteler Yahudilere saldırarak onları vaftiz etmek istediler; kabul etmeyenlerin büyük çoğunluğu öldürüldü, bir kısmı soyuldu (Baluzius ve Mollat, 1916,1: 161-163). Papa duruma derhal müdahale etti. 9 Temmuz 1320 tarihinde Pastoureaux çetelerini kınadı, eylemlerini yasakladı ve tüm prenslerin, yetkililerin ve yerel makamların Papalık topraklarında bulunan Yahudileri, bahsi geçen çetelerin saldırılarına karşı korumalarını talep etti (Mollat, 1905, 3: 127). Papanın Comtat Venaissin bölgesindeki laik hakları göz önünde alındığında, egemen bir güç olarak artan şiddet olaylarına önlem olarak sürgün kararı verdiği düşünülebilir. Buna ek olarak papanın, papalığının erken dönemlerinde Yahudilere karşı daha ılımlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. 2 Haziran 1317 tarihinde Mayorka piskoposu William de Villonova'ya yazdığı mektup önemlidir. Papa mektupta özetle bir zamanlar Mayorka şehrinin belirli yerlerinde Yahudilerin yaşadığını ve şehirde bir sinagoga sahip olduklarını belirtmekteydi. Ancak daha sonra papanın ifadelerine göre "bazı meşru sebepler, sapkınlık gibi nedenlerle" onlar bölgeden çıkartılmış, sinagogun yerine şapel inşa edilmişti. Sonrasında bahsi geçen Yahudiler Mayorka kralı Sancius ile bir düzenleme yaptılar ve ondan bölgeye dönme izni aldılar. Bu nedenle papa "söz konusu şapelin bahsi geçen bölgenin dışına nakledilmesini ve sinagogun yeniden inşa edilmesini" (Mollat, 1905, 3: 366) rica etmekteydi. Bu mektup ve vermiş olduğumuz erken örnekler papa Ioannes'in görüşü üzerinde birtakım şeylerin tesiri olduğunu ve bunların papayı sürgün kararı almaya ittiğini göstermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerin tesiriyle 1321 ya da 1322 yılında papa XXII. Ioannes Comtat Venaissin bölgesinden tüm Yahudileri sürgün etti. Carpentras, Bolléne, Bédarrides, Sorgue, Cavillion gibi Comtat Venaissin'in kasabalarında bulunan sinagogların tasfiyesi için yazdığı mektuplardan sürgünün olmasa bile sonuçlarının izini sürebilmekteyiz. Sürgün kararı Avignon'da bulunan Yahudileri de kapsamaktaydı. Ancak bu süreçte Avignon henüz Roma Kilisesi'nin mülkü olmadığı için Napoli kralı Robert, papanın kararına itiraz etti ve Avignon'da bulunan Yahudilerin sürgün edilmemesi için papaya ısrar etti (Bardinet, 1880: 48). Papa Avignon Yahudilerini kapsam dışı bıraktı ve kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Comtat Venaissin kasabalarından Yahudileri sürerken Avignon'da bulunan Yahudileri Papalığın şehirdeki şantiyelerinde çalıştırarak onların mesleki kapasitelerinden istifade etti (Nicolas, 2022: 309). XXII. Ioannes, vefatına kadar Yahudilere karşı izlemekte olduğu politikada herhangi bir değişikliğe gitmedi. Bu bağlamda papa XXII. Ioannes'in Mayorka kralı II. James'e yazdığı mektup önemlidir. 23 Eylül 1331 tarihli mektupta papa XXII. Ioannes, Yahudilerin kraldan onun göstereceği bir yere sinagog inşa etme iznine dair yazdıkları dilekçeyi öğrenip, bu talebi reddetmesi ve onların sinagog inşa etmelerine izin vermemesini istemekteydi (Simonsohn, 1988: 364). Akabinde papa olan XII. Benedictus Yahudiler lehine ya da aleyhine karar almayarak, meseleyi görmezden geldi. Yahudilerin Carpentras ve kasabalarına dönüşlerinin VI. Clemens (1342-1352) zamanında olduğu tahmin edilmektedir. Dönüş için herhangi bir Papalık izni bulunmamakla birlikte, bölgede ilk sinagog inşasını 1344 yılında yapmaya başladıklarından en azından bu tarihe yakın bir zamanda Comtat Venaissin'e dönmeye başladıkları varsayılmaktadır (Théis, 2012: 57; Loeb, 1886: 64).

Papanın sürgün kararını belirleyen tek ve kesin bir neden seçmek zor olsa da, olay sadece Papalık kurumu adına değil Yahudilerin Comtat Venaissin bölgesindeki tarihi için de önemlidir. Orta Çağ'ın sonunda Yahudi topluluklarına karşı şiddet ve yağma olaylarının çoğalmasını veya

yoğunlaşmasını açıklamak için bahsi geçen sürgün olayı belki kısa bir örnek olabilir. Sürgün neticesinde bölge Yahudilerinin kutsalları olan sinagoglar yıkıldı, yerine Hıristiyan büyüklerine adanmış şapeller inşa edildi (Synan, 1965: 130). Kayıtlardan silik bir şekilde öğrendiğimiz kadarıyla sürgün kararını Yahudi mülklerinin tasfiyesi takip etti. Muhtemelen Papalık, mülkü olan Yahudilere satmaları için bir süre tanıdı ve ayrıca papa görevli memurlara değerli görülen herhangi bir Yahudi mülkünün kendisine ayrılması talimatını verdi (Théis, 2012: 56). Sebepleri hala tartışmalı olsa da sürgün kararının Yahudiler üzerinde travmatik bir yanı olmuş olmalıdır (Shatzmiller, 1997: 40). K. Stow, 1321-1322 mirasının insanların zihninde önemli bir yer ettiğini iddia etmekte ve Yahudi saldırganlığından duyulan korkunun 1348 katliamlarını kışkırttığını ifade etmektedir (Stow, 2007: 294).

2. Sonuç

Papalığa bağlı bir bölge olan Comtat Venaissin bölgesi belirgin bir Yahudi nüfusuna ev sahipliği yapmaktaydı ve bölgede Yahudileri temsil eden dini yapılar bulunmaktaydı. 13. yüzyılın sonları ile birlikte yükselen Yahudi karşıtlığı ve baskın rahatsızlıktan ötürü İngiltere ve Fransa'da Yahudilerin ülkeden sürgün edilmesi olayları olmuştu. Ancak Comtat Venaissin bölgesinde Yahudiler göreceli olarak güvenli bir vaziyette yaşamaktaydılar. Durum papa XXII. Ioannes'ın papalığında değişikliğe uğradı. Sebepleri hala net açıklanmasa da papa XXII. Ioannes, bahsi geçen bölgeden Yahudilerin sürülmesini ve mülklerinin tasfiye edilmesini emretti.

1321 ya da 1322 dolaylarında gerçekleştiği kabul edilen Yahudi sürgünü geçmişten bugüne olayın izini bilimsel tarihi bir perspektif üzerine inşa etmeye çalışan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Orta Çağ'da Yahudi-Hıristiyan ilişkileri bağlamında lehte ya da aleyhte bir sebep üretmek dürtüsüyle araştırmacılar, tekil nedenler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bir kısım araştırmacılar olayı papanın Yahudi karşıtı olmasına bağlarken, bir kısım bir mektup etrafında toplanmış ya da sürgünün paroksistik şiddet olaylarının bir neticesi olduğu iddia edilmiştir. Papanın sürgün emrine dair herhangi bir belgenin olmaması sürecin analizini zorlaştırırsa da papanın tavrı daha çok 13. yüzyıldan miras alınan 14. yüzyıl krizleri ve artan hoşnutsuzlukla bağlantılıydı. Veba salgını, yükselen komplo iddiaları, yakalanan büyü vakaları sosyal tansiyonu yükseltirken papanın görüşünü de etkilemiştir. Bunların bir bütünü neticesinde papa Comtat Venaissin'de hem pastoral görevleri gereği hem de laik hakları gereği Yahudilerin sürgün edilmesini uygun görmüştür.

Kaynakça

- Baluzius, S. ve Mollat, G. (1916). *Vitae paparum avenionensium: Hoc est historia pontificum romanorum qui in Gallia sederunt ab anno MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV*. (C. I). Paris: Boulevard Raspail.
- Baluzius, S. ve Mollat, G. (1921). *Vitae paparum avenionensium: Hoc est historia pontificum romanorum qui in Gallia sederunt ab anno MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV*. (C. III). Paris: Boulevard Raspail.
- Bardinet, L. (1880). Condition civile des juifs du Comtat Venaissin pendant le sejour des papes a Avignon (1609-1376). *Revue Historique*, 12 (1), 1-47.
- Baumgarten E. ve Galinsky J. D. (2107). *Jews and christians in thirteenth century France*. USA: Palgrave Macmillan.
- Bernardo Guidonis. (1886). *Practica inquisitionis heretice pravitatis*. C. C. Dovais (Ed.), Paris: Alphonse Picard, Libraire-Editeur.
- Beugnot, A. (1824). *Les juifs d'Occident ou recherches sur l'Etat civil, le commerce et la littérature des juifs, en France, en Espagne et en Italie, Pendant la durée du moyen age*. Paris: Imprimerie de Lachevardiere Fils.

- Chronico metrico abbatum sanctae catherinae de monte rotomagi. (1875). *Recueil des historiens des gaules et de la france* içinde (ss. 410-415). (C. 23). Paris: Imprimerie Nationale.
- Coulon, A. M. (1913). *Lettres secrètes et curiales du pape Jean XXII (1316-1334)*. Paris: Fontemoing & C.
- Elukin, J. (2007). *Living together, Living apart: Rethinking jewish-christian relations in the middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.
- Emek Habacka. (1971). *The vale of tears*. Netherlands: Martinus Nijhoff-The Hague.
- Ex uticensis monesterii annalibus et necrologio. (1875). *Recueil des historiens des gaules et de la France* içinde (ss. 480-491). (C. 23). Paris: Imprimerie Nationale.
- Finke, H. (Der.). (1996). *Acta aragonensia*. (C. III). Germany: Sciebtia Verlag Aalen.
- Frassetto, M. (2007a). Christians and jews in the middle ages. M. Frassetto (Ed.), *Christian attitudes toward the jews in the middle ages: A casebook* içinde (ss. xiiii-xviii). New York: Routledge.
- Frassetto, M. (2007b). Heretics and jews in the early eleventh century: The writing of Rodulfus Glaber and Ademar of Chabannes. M. Frassetto (Ed.), *Christian attitudes toward the jews in the middle ages: A Casebook* içinde (ss. 43-59). New York: Routledge.
- Gabriele, M. (2007). Against the enemies of Christ: The role of the count Emicho in the anti-jewish violence of the first crusade. M. Frassetto (Ed.), *Christian attitudes toward the jews in the middle ages: A Casebook* içinde (ss. 61-82). New York: Routledge.
- Ginzburg, C. (1991). *Ecstasies: Deciphering the witches sabbath*. R. Rosenthal (Çev.), New York: Panteon Books.
- Glick, L. B. (1999). *Abraham's heirs: Jews and christians in the medieval Europe*. New York: Syracuse University Press.
- Koster, J. R. (2015). *Avignon and Its papacy, 1309-1417: Popes, Institutions and society*. London: Rowman & Littlefield.
- Loeb, I. (1886). Les juifs de Carpentras sous le gouvernement pontifical. *Revue des Etudes Juives*, 12 (23), 34-64.
- Mansi, J. D. (1782). *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. (C. 25). Nenetii: Apud Antonium Zatta.
- Maulde, R. C. (1879). *Coutumes et réglements de la république d'Avignon au treizième. siècle*. Paris: L. Larose Libraire-Editeur.
- Mollat, G. (1905). *Jean XXII (1316-1334); Lettres communes analysées d'Après les registres dits d'Avignon et du Vatican*. (C. III). Paris: A. Fontemoings.
- Nicolas, E. (2022). Jean XXII et les juifs du Midi. *Cahiers de Fanjeaux*. 45, 293-313.
- Shatzmiller, J. (1997). The papal monarchy as viewed by medieval jews. *Italia Judaica*, 6, 30-41.
- Simonsohn, S. (1988). *The apostolic see and the jews, Documents: 492-1404*. New York: Gustav Wurzweiller Foundation.
- Stephani Cadomensis. (1875). *Chronicon Sancti Stephanis Cadomensis*. *Recueil des historiens des Gaules et de la France* içinde (ss. 491-493). (C. 23). Paris: Imprimerie Nationale.
- Stow, K. (2007). *Popes, Church and jews in the middle ages*. USA: Ashgate Variorum.

- Synan, E. A. (1965). *The popes and the jews in the middle ages*. New York: The MacMillan Company.
- Tauti, A. L. (1952). *Acta Ioannis XXII 1317-1334: Acta romanorum pontificum e registris Vaticanis aliisque fontibus collegit*. Rome: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Theis, V. (2012). John XXII and the expulsion of jews from the Comtat Venaissin. *Annales Histoire Sciences Sociales*, 1, 41-77.
- Wernham, M. (1987). *La communauté juive de Salon de Provence d'Après les actes notaries (1391-1435)*. Leiden: Brill Press.